

Received	Reviewed	Published	Doi Number
10.11.2017	29.11.2017	25.12.2017	10.18298/ijlet.2241

**Elliptical Constructions in the Novels
of The Uzbek Writer Abdulla Kadiri**

*Filiz Meltem ERDEM UÇAR*¹

ABSTRACT

Ellipsis is the literary construction which omits some literary clauses in that language's inherit rules to ease expression, increase its influence, and avoid unnecessary repetitions. It is of utmost importance to correctly fill the gaps of the omitted units in the surface structure especially in terms of analysing historical texts. The correct understanding of a text relies on the correct identification of its deep and elliptical construction. This study aims to identify the elliptical constructions in the two novels entitled as "Mihrabdan Çayan" and "Ötken Künler" by Abdulla Kadiri, who is regarded as the founder of Uzbek novel tradition, and to analyse the origins and reasons of these ellipses.

Key Words: Ellipse, deep structure, surface structure, Uzbek literature, Chagatai Turkish.

Özbek Yazar Abdulla Kadiri'nin Romanlarında Eksilteli Yapılar

ÖZET

Eksilti, sözlü veya yazılı iletişim sırasında dilin bazı birimlerinin, o dilin kendine özgü kurallarına bağlı kalınarak derin yapıda bırakılması olayıdır. İfadeye akıcılık ve güç kazandırmak, söyleyiş kolaylığı sağlamak, tekrara düşmemek, zamandan tasarruf etmek, anlatılmak istenen duygu ve düşünceye vurgu yapmak gibi sebeplerle başvurulan eksiltelerin dilin kurallarına uygun olarak yapılması, edebî metin incelemelerinde büyük önem taşır. Çünkü bir edebî metnin doğru olarak anlaşılması, o metnin biçimsel ve anlamsal yapısının doğru olarak çözümlenmesiyle mümkündür. Bu doğrultuda çalışmamızda Özbek romanının kurucusu olarak nitelendirilen Abdulla Kadiri'nin *Mihrabdan Çayan* ve *Ötken Künler* adlı romanlarındaki eksilteli yapılar, bu yapıların ortaya çıkış yerleri ve oluşma sebepleri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eksilti, derin yapı, yüzey yapı, Özbek edebiyatı, Abdulla Kadiri.

¹ Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, filiz.ucar@nevsehir.edu.tr

1. Giriş

Kavramlarla düşünen insanoğlu, düşündüklerini göstergelerle anlatır. Dildeki ekler, kelimeler, cümleler birer dilsel göstergedir. Göstergelerin ses ve kavram olarak birbirinden farklı ama birbirini tamamlayan iki yönünün olması², dilin hem anlamsal hem biçimsel boyutunun olduğu ve dil incelemelerinde bu iki boyutun da dikkate alınması gerektiği anlamına gelir. Dilbilim incelemelerinde dilin anlamsal boyutu *derin yapı*, biçimsel boyutu ise *yüzey yapı* kavramlarıyla karşılanır. Derin yapı, dilin zihnin derinliklerinde olduğu varsayılan, herhangi bir dilsel gösterge ile işaretlenmemiş fakat varlığı algılanabilen yanıdır. *Yüzey yapı* ise dilin dilbilgisel göstergelerle işaretlenmiş, görünen tarafıdır. Başka bir ifadeyle yüzey yapı *gösteren*, derin yapı da *gösterilen* taraftır (Chomsky, 1965: 128-147; Üstünova, 2000-2001, 107; 2010, 698-699; Demirci, 2010, 293).

Bir ileti söze ya da yazıya döküldüğünde derin yapıdan yüzey yapıya doğru giden bir süreç başlar. Bu süreçte dilin bazı birimleri yüzey yapıya aynen taşınırken bazı birimleri derin yapıda bırakılır (Üstünova, 2000-2001: 107; 2010: 699). Eksik birimlerin yüzey yapıda oluşturduğu boşlukların herhangi bir anlam kargaşasına yol açmaması, okuyucu ya da dinleyici tarafından tahmin edilebilir, tamamlanabilir nitelikte olması gerekir. Bu da eksiltelerin dilin kurallarına uygun olarak yapılmasını zorunlu kılar. Bir dil biriminin derin yapıda bırakılabilmesi için yüzey yapıda bu dil birimine gönderme yapacak başka bir dilsel göstergenin varlığına ihtiyaç duyulur. Yüzey yapıdaki bir ek, kelime, kelime grubu veya cümle gibi dilsel göstergeler derin yapıda bırakılmış birimlere işaret ederek bu birimlerin okuyucu ya da dinleyici tarafından algılanmasını sağlar. Dilsel göstergelerin yanında ansiklopedik bilgiler, okuyucu ya da dinleyicinin bilgi, görgü ve kültür dünyası gibi dil dışı göndermeler de eksik birimlerin tamamlanmasında etkilidir.

Kaynaklarda *eksiltim* (Korkmaz, 2007a), *eksilti* (Külebi, 1990: 117-130), *eksiltme* (Sarıca, 2005: 208-212), *düşüm* (Uç, 1978: 259-272), *düşüklü anlatım* (Gencan, 2001), *sıfır tekrar* (Üstünova, 2001: 111-121) gibi terimlerle ifade edilen, çalışmamızda ise *eksilti* terimiyle karşılanacak olan bu dil olayının ortaya çıkmasının pek çok sebebi olabilir. Yazılı ya da sözlü iletişim sırasında tekrara düşmemek, ifadeye akıcılık ve güç kazandırmak, anlatılmak istenen duygu ve düşünceye vurgu yaparak okuyucu ya da dinleyicinin dikkatini bu duygu ve düşünce üzerinde yoğunlaştırmak, zamandan tasarruf etmek, iletişim sırasında mümkün olduğu kadar az çaba sarf etmek³ gibi sebepler, bunlar arasında gösterilebilir.

Eksiltelerin dilin kurallarına uygun olarak yapılması, edebî metin incelemelerinde de önemlidir. Bir metnin yüzey yapısından hareketle derin yapısının tahlili, eksik birimlerin doğru olarak çözümlenmesiyle mümkündür. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda Özbek edebiyatının önemli isimlerinden Abdulla Kadiri'nin *Mihrabdan Çayan* ve *Ötken Künler* adlı romanlarındaki eksilteli yapılar, bu yapıların ortaya çıkış yerleri ve oluşum sebepleri incelenmeye çalışılmıştır. Özbek romanının kurucusu olarak kabul edilen Kadiri, devrinin sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik hayatına ışık tutan romanlarında akıcı, anlaşılır, sade bir dil kullanmış, atasözü ve deyimlerden, halk söyleyişlerinden, halk kültüründen yararlanmış, yerelle evrenseli birleştirerek Özbek romanının kurucusu olma unvanını fazlasıyla hak etmiştir.

² Her göstergenin bir ses (gösteren) ve bir kavram (gösterilen) yönü bulunur. *Gösteren* adı verilen ses imgesi, aslında ses değil, sesin insan zihninde oluşturduğu izdir. Bu iz, konuşma organlarıyla sesletildiği zaman sese dönüşür. *Gösterilen* ise nesnelere insan zihnindeki tasarımlarıdır (Saussure 1998: 108-11; Aksan 2009: 33-34).

³ En az çaba yayası için bk. Eker, S. (2009). *Çağdaş türk dili*, Ankara: Grafiker Yayınları, 264.

2. Abdulla Kadiri'nin Romanlarında Eksilteli Yapılar

Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler* (ÖK) ve *Mihrabdan Çayan* (MÇ) adlı romanlarında tespit edilen kelime ve söz dizimi düzeyindeki eksilteler, *Kelimede Eksilti: Ek Eksiltisi* ve *Söz Diziminde Eksilti* olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

2.1. Kelimede Eksilti: Ek Eksiltisi

İncelenen romanlarda isim çekim eklerinin kimi zaman gereksiz tekrardan kaçınmak, ifadeye güç kazandırmak gibi sebeplerle yüzey yapıya taşınmadığı görülmüştür. Bu tür eksilteler, eklerin ya da kelimelerin işlevsel ortaklığından yararlanılmak suretiyle dilin kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Örneklerde derin yapıda bırakılarak yüzey yapıya taşınmayan ekler +Ø yokluk işareti ile gösterilmiştir. Bir örnek içinde birden fazla eksilti yapılmış olabilmektedir. Bu durumda herhangi bir karışıklığa yol açmamak amacıyla +Ø yokluk işareti sadece ilgili örnek için kullanılmıştır. Ancak Türkiye Türkçesine aktarılmış cümlelerde bütün eksilteler köşeli parantez ([]) içinde gösterilmiştir. Örnekler alındığı kitabın orijinal imlasına bağlı kalınarak Latin kökenli Özbek alfabesiyle italik olarak verilmiş, cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı tırnak içinde gösterilmiştir.

2.1.1. İlgi Hâli Eki Eksiltisi

İlgi hâli eki, eklendiği ismin anlamına belirtme, sahiplik, mensubiyet ilgi vb. anlamlar kazandıran bir ektir (Karahana, 1999: 610). Bu ek, sonuna geldiği ismin kendisinden sonra gelen başka bir isme tabi olduğunu göstererek (Ergin, 1990: 216) dil bilgisinde *isim tamlaması* olarak adlandırılan kelime grupları oluşturur. İsim tamlamalarının belirtili ve belirtisiz olarak ikiye ayrılması da tamlayıcı unsurun ilgi hâli eki taşıyıp taşıyarakla ilgilidir. Tamlayıcı ilgi hâli eki ile belirli hâle getirilmiş tamlamalar *belirtili isim tamlaması*; eksiz ilgi hâli ile kurulan tamlamalar ise *belirtisiz isim tamlaması* olarak adlandırılır.

Kimi zaman belirtili isim tamlamalarında tamlayıcıyı belirli hâle getirebilecek herhangi bir unsurun varlığı, ilgi hâli ekine duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracaktır. Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren görülebilen iyelik ekli tamlayıcıların ilgi hâli eki almadan belirlilik ifade etmeleri, iyelik ekinin isimleri belirli kılma işleviyle ilgilidir (Karahana, 1999: 608). Yani isim tamlamasının iyelik eki almış tamlayıcı unsuru bu ek ile belirli hâle gelince ilgi hâli ekine yüzey yapıda duyulan ihtiyaç da ortadan kalkmış; ek derin yapıda bırakılmıştır. Ancak yüzey yapıda görünmeyen ilgi hâli ekinin varlığı da her zaman kendini hissettirmektedir. Bu durumun örneklerine Kadiri'nin romanlarında da sıklıkla rastlanılır.

Anvar pochchasing keyingi kunlardagi dag'al muomalalari+Ø sababini o'ylab, xafalanib yurar edi. "Enver, eniştesinin son günlerdeki kaba davranışları[nın] sebebini düşünüp üzülürdü." (MÇ 49).

Anvarni o'rda xizmatiga olish fikrida bo'lg'anlig'ini, buning uchun arabcha, forsiychadan yana ham chuqurroq ma'lumot olishi lozimlig'ini va hisob o'rganishi+Ø kerakligini aytdi. "[Kendisinin] Enver'i saray hizmetine almak düşüncesinde olduğunu, bunun için [onun] derin bir Arapça ve Farsça bilgisine sahip olması gerektiğini ve [onun] hesap öğrenmesi[nin] gerekliliğini anlattı." (MÇ 55-56).

Siz bizning odamiyatimiz+Ø yo'qlig'ini bir joyda ko'rganmisiz? "Siz bizim insanlığımız[in] olmadığını bir yerde gördünüz mü?" (MÇ 218).

Men ko'milgach, qabrim+Ø ustida ko'ksi dog'liq qizil lolalar ko'karar... "Ben gömülünce [benim] mezarım[in] üstünde göğsü yaralı kızıl laleler yeşerir." (MÇ 280).

Umidim-Ø yulduzi, orzum+Ø chechagi, hayotim-Ø tiragi Kumushimga! "[Benim] ümidim[in] yıldızı, [benim] arzum[un] çiçeği, [benim] hayatım[in] direği [benim] Gümüş'üme!" (ÖK 101).

Jon-Ø-Ø va oilangiz+Ø dushmani bo'lg'an bir badbaxt endi o'z qilmishining jazasini ko'rdi. "[Sizin] canınız[in] ve [sizin] aileniz[in] düşmanı olan bir bedbaht şimdi yaptıklarının cezasını buldu." (ÖK 149).

Sen tamoman boshqacha tushungan bir masala, sening harakating+Ø va istaging+Ø aksicha natijalanib tursa, ruhan ezilasan, vijdonan azoblanasan. "Sen[in] tamamen farklı düşündüğün bir mesele, senin hareketin[in] ve [senin] isteğin[in] aksi doğrultusunda sonuçlanırsa [sen] ruhen ezilirsin, [sen] vicdanen huzursuzlanırsın." (MÇ 67).

Ammo bu gaplar menim xohishim+Ø va rag'batim+Ø xorijida bo'lmoqda. "Ama bu sözler benim isteğim[in] ve [benim] tercihim[in] dışında konuşulmakta." (MCh 39).

2.1.2. Yükleme Hâli Eki Eksiltisi

Türkçede varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketler kelime ya da kelime grupları ile karşılanır. Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğudur. Bir kelime gibi görev yapan bu gruplar, cümlelerin herhangi bir ögesini oluşturabilir, isim çekim ekleri ile çekime girerek diğer kelime ve kelime gruplarıyla ilişki kurabilir. Bu durumda çekim eki, sadece sonuna geldiği kelimeye değil, grubun tamamına aittir (Karahan, 1997: 12).

Kelime grupları içerisinde bağlama gruplarının özel bir yeri vardır. Bağlama edatlarıyla birbirine bağlanan iki veya daha fazla isim ögesinin meydana getirdiği bu grupları oluşturan ögeler, asıl ve yardımcı olarak ayrılmaz. Ögeler denk olarak birbirine bağlanır (Karaağaç, 2009: 130). Bu özellik gruba gelen eklerde eksiltiye gidilmesine imkân tanımakta; gereksiz tekrardan kaçınarak kolay ve etkili söyleme gücüne ulaşabilmektedir. Aşağıdaki cümlelerde geçen yükleme hâlindeki bağlama gruplarında +ni yükleme hâli eki sadece gruptaki son kelimedede verilip diğerlerinde varsayılmıştır.

Fotihadan so'ng lagan+Ø va dasturxonlarni ichkariga eltmakchi bo'lg'an Anvarni Shahidbek to'xtatdi. "Fatihadan sonra leğen[i] ve sofra örtüsü[nü] içeriye götürmeye niyetlenen Enver'i Şehidbek durdurdu." (MÇ 40).

Anvar qo'lidag'i dasturxon+Ø va laganni sufa labiga qo'yib o'lturdi. "Enver elindeki sofra örtüsü[nü] ve [elindeki] leğen[i] sofa ağzına bırakıp oturdu." (MÇ 40).

Uch kun maktab+Ø va maxdumni unutilib, Muhammad Rajabbek hovlisida turib qoldi. "Üç gün okul[u] ve hoca[yı] unutup Muhammet Recebbek'[in] avlusunda kaldı." (MÇ 54).

Yükleme hâlindeki ikilemelerde de ikilemeyi çekime sokan ek grubun sadece son kelimesine getirilip diğer kelimedede varsayılır.

Ust+Ø-boshingni, ko'rpa+Ø-yostig'ingni, ortib qolsa Ra'no ukangning ustini tuzatishing kerak edi. “[Senin] üst[ünü], [senin] başını, [senin] yorgan[ını], [senin] yastığını, [para] artarsa da [onunla] Rana kardeşinin üstünü düzeltmen (yenilemen) gerekiyordu.” (MÇ 58).

O'n bir yoshliq Temir+Ø, to'qqiz yoshliq Qobil+Ø va Anvarlarni tarbiya qilish o'g'rilig'i Nodiraning ustiga tushdi. “On bir yaşındaki Demir'[i], dokuz yaşındaki Kabil'[i] ve Enver'i büyütme işi Nadire'ye düştü.” (MÇ 48).

Art arda gelen ve virgülle ayrılmış olan eş görevli kelimelerde ek, sadece son kelimedede yüzey yapıya taşınmıştır.

Sochlari juda quyuq, sanoqsiz kokillar Ra'noning orqa+Ø, o'ngini tutib yotar. “Çok sık ve [çok] kalın saçları, kakülleri Rana'nın arka[sını], [Rana'nın] önünü kaplar.” (MÇ 22).

Qo'lidag'i maktubning orqa+Ø, o'ngini tekshirib qaradi. “Elindeki mektubun arka[sını], [elindeki mektubun] önünü inceledi.” (ÖK 55).

2.1.3. Yönelme Hâli Eki Eksiltisi

İsimleri yönelme, yaklaşma işleviyle fiile bağlayan yönelme hâli eki, incelenen romanlardaki kelime gruplarında, grubun sadece son kelimesi için yüzey yapıya taşınıp diğerlerinde eksiltiye gidilmiştir.

Biroq, Anvarning homiysi – Muhammad Rajabbek katta e'tibor+Ø va nufuzga molik, ham xong'a inobatlik, shuning uchun mirzolar Anvarga qarshi hech narsa qilolmas edilar. “Fakat Enver'in koruyucusu Muhammet Recebbek büyük itibar[a] ve [büyük] nüfuza sahipti, aynı zamanda [o] hanın da yakınındaydı, bu sebeple mirzalar Enver'e karşı hiçbir şey yapamazlardı.” (MÇ 63).

Ba'zi vaqt chet maktab bolalari bilan shunday muomalani ko'chalarda ham qilar, o'g'li bo'lg'an boy+Ø va ashroflarga ham juda sertakalluf, xoksorona salom berib, tanimasa ham ular bilan so'rashar, nechta o'g'li borlig'ini va ularning o'qub-o'qumag'anliqlarini, o'qishga ixloslarini tekshirib, o'zining ta'limida qo'llang'an yengil usullarini ham bir muncha tiqillatib o'tar edi. “Bazen başka okulların çocuklarına bu tür muameleleri sokata da yapar, oğlu olan zengin[lere] ve [oğlu olan] eşraflara da abartılı bir şekilde selam vererek [onları] tanımasa da onların halini hatrını sorar, [onların] kaç oğlu olduğunu, onların okuyup okumadıklarını, [onların] okumaya istekli olup olmadıklarını araştırıp kendi okulundaki yeni eğitim tarzı hakkında [onlara] bir şeyler söyleyip geçerdi.” (MÇ 17-18).

Anvar Nigor oyim+Ø, Ra'no+Ø va o'ziga kiyimliklar sotib oldi. “Enver, Nigar Ana'[ya], Rana'[ya] ve kendine kıyafetler aldı.” (MÇ 60).

Eş görevli iki kelimededen meydana gelen tekrar gruplarında ek, sadece son kelime için yüzey yapıya taşınır.

Ammo Ra'noning ismi+Ø-jismiga yoxud husniga juda muvofiq tushkan edi. “Fakat Rana'nın ismi[ne], [Rana'nın] vücuduna veya [Rana'nın] güzelliğine çok yakışmıştı.” (MÇ 22).

Solih maxdumning maktab ishi ham uchunchi yildan boshlab bir oz jonlang'an, bolalar ham o'ttuz+Ø-qirqaqa yetkan edilar. "Salih Mahdum'un okul işi üçüncü yıldan itibaren biraz canlanmış, çocuklar[ın sayısı] da otuz[a], kırka gelmişti." (MÇ 13).

Cümlede art arda sıralanmış eş görevli kelimelerde de ek, sadece son kelimeye getirilip diğerlerinde derin yapıda bırakılmıştır.

Ammo, lekin devonxonadagi barcha mirzo+Ø, muftilarg'a qarag'anda Anvarning tahriri fosihroq emish. "Ama divanhanedeki bütün mirza[lara], [divanhanedeki] [bütün] müftülere bakıldığında Enver'in kalemi daha düzgünmüş." (MÇ 149).

2.1.4. Bulunma Hâli Eki Eksiltisi

İncelenen eserlerde bulunma hâlindeki bağlama gruplarında +da eki grubun sadece son kelimesi için yüzey yapıya taşınmıştır.

Yoshi ellikdan oshqan, soch+Ø va soqolida bir muncha oqlar ko'rinar edi "[Onun] yaşı elliye aşmış[tı], [onun] saç[ında] ve [onun] sakalında aklar görünüyordu." (MÇ 18).

Bu tilagimizga qarshi tushib o'g'limizni o'z shahri+Ø va o'z uyida olib o'lturg'uchi qudalarimizg'a la'nat o'qub o'lim tilamasmi edik? "[Bizim] bu isteğimize karşı çıkararak [bizim] oğlumuzu kendi şehri[nde] ve kendi evinde alıkoyan [bizim] dünürlerimize lanet okuyup [onların] ölmelerini istemez miydik?" (ÖK 82).

2.1.5. Çıkma Hâli Eki Eksiltisi

Aşağıdaki bağlama grubunda +dan çıkma hâli ekinde eksiltiye gidilmiştir.

Masalan, boy+Ø va a'yondan birining o'g'li boshqa maktabda o'qub yurgan bo'lsa, uni bolalar vositasi bilan o'z maktabiga chaqirar. "Mesela zenginler[den] [birinin] ve halktan birinin oğlu başka okulda okusa onu çocuklar vasıtasıyla kendi okuluna çağırır." (MÇ 17).

2.1.6. Çokluk Eki Eksiltisi

Aşağıdaki cümlelerde yer alan bağlama gruplarında ve art arda tekrarlanmış eş görevli kelimelerde +lar çokluk eki sadece son kelimeye görülmektedir.

Ba'zi vaqt chet maktab bolalari bilan shunday muomalani ko'chalarda ham qilar, o'g'li bo'lg'an boy+Ø va ashroflarga ham juda sertakalluf, xoksorona salom berib, tanimasa ham ular bilan so'rashar, nechta o'g'li borlig'ini va ularning o'qub-o'qumag'anliqlarini, o'qishg'a ixloslarini tekshirib, o'zining ta'limida qo'llang'an yengil usullarini ham bir muncha tiqillatib o'tar edi. "Bazen başka okulların çocuklarına bu tür muameleleri sokata da yapar, oğlu olan zengin[lere] ve [oğlu olan] eşraflara da abartılı bir şekilde selam vererek [onları] tanimasa da onların halini hatrını sorar, [onların] kaç oğlu olduğunu, onların okuyup okumadıklarını, [onların] okumaya istekli olup olmadıklarını araştırıp kendi okulundaki yeni eğitim tarzı hakkında [onlara] bir şeyler söyleyip geçerdi." (MÇ 17-18).

Shu ehtimol natijasida maxdumning do'st+Ø va dushmanlari o'ylashg'a majbur bo'ldilar. "Bu ihtimal neticesinde Mahdum'un dost[ları] ve [Mahdum'un] düşmanları düşünmeye mecbur kaldılar." (MÇ 37).

Tilak+Ø va tashviqotlaringiz xolisona bo'lg'ani uchun tashakkur aytaman, - dedi Anvar. "[Sizin] dilek[lerinizin] içtenlięi ve [sizin] temennilerinizin içtenlięi için [ben] [size] teşekkür ederim, dedi Enver." (M 43).

Ammo Anvarning dunyog'a kelishi munday marosim+Ø, tantanalar va orzu+Ø-havaslar bilan bus-butun aloqasiz edi. "Ama Enver'in dunyaya gelişinin böyle merasim[lerle], [böyle] tantanalar[la] ve [böyle] arzu[larla] [böyle] heveslerle hiçbir ilgisi yoktu." (M 46).

Tajriba+Ø, iste'dodlari o'skan sayin, yuqoriroq martabalarga mina boradirlar. "[Onlarning] tecrübe[leri], [onlarning] yetenekleri arttika [onlar] daha üst makamlara ikarlar." (M 41).

Ammo, lekin devonxonadagi barcha mirzo+Ø, muftilarg'a qarag'anda Anvarning tahriri fosihroq emish. "Ama divanhanedeki bütün mirza[lara], [divanhanedeki] [bütün] müftülere bakıldığında Enver'in kalemi daha dzgnm." (M 149).

2.1.7. İyelik Eki Eksiltisi

Aitlik, mülkiyet bildirerek ismi isme bağlayan iyelik ekleri, Kadiri'nin romanlarında diğer isim çekim eklerinde olduğu gibi kelime gruplarının son unsurlarında yüzey yapıya taınmı, diğerlerinde varsayılmıştır.

Ust+Ø-boshingni, ko'rpa+Ø-yostig'ingni, ortib qolsa Ra'no ukangning ustini tuzatishing kerak edi. "[Senin] st[n] [senin] baını, [senin] yorgan[ını] [senin] yastığını, [para] artarsa da [onunla] Rana kardeşinin üstünü düzeltmen (yenilemen) gerekliydi." (M 58).

Yoshi ellikdan oshqan, soch+Ø va soqolida bir muncha oqlar ko'rinar edi "[Onun] yaı elliye amı[tı], [onun] sa[ında] ve [onun] sakalında aklar görünüyordu." (M 18).

Agar to'qug'an she'r+Ø yoki manzumasi o'ziga ma'quldek tushsa, faqat bir kishigagina ko'rsatib oladir. "Eğer [kendi] yazdığı şiir[i] ya da [kendi] [yazdığı] manzumesi kendine makul gelirse (kendi yazdıklarını beğenirse) onu sadece bir kişiye gösterirdi." (M 23).

Shu ehtimol natijasida maxdumning do'st+Ø va dushmanlari o'ylashg'a majbur bo'ldilar. "Bu ihtimal neticesinde Mahdum'un dost[lari] ve [Mahdum'un] düşmanları düşünmeye mecbur kaldılar." (M 37).

Tilak+Ø va tashviqotlaringiz xolisona bo'lg'ani uchun tashakkur aytaman, -dedi Anvar. "[Sizin] dilek[lerinizin] içtenlięi ve [sizin] temennilerinizin içtenlięi için [ben] [size] teşekkür ederim, dedi Enver." (M 43).

Tajriba+Ø, iste'dodlari o'skan sayin, yuqoriroq martabalarga mina boradirlar. "[Onlarning] tecrübe[leri], [onlarning] yetenekleri arttika [onlar] daha üst makamlara ikarlar." (M 41).

Ko'ylak+Ø-ishtonining aksar yetti-sakkiz joyidan yamog'i bo'ladir. "[Onun] gmleg[inin], [onun] i donunun genellikle yedi sekiz yerinden yaması olur." (M 15).

Sochlari juda quyuq, sanoqsiz kokillar Ra'noning orqa+Ø, o'ngini tutib yotar. "ok sık ve [ok] kalın saçları, kaklleri Rana'nın arka[sını], [Rana'nın] önünü kaplar." (M 22).

Qo'lidag'i maktubning orqa+Ø, o'ngini tekshirib qaradi. "Elindeki mektubun arka[sını], [elindeki mektubun] önünü inceledi." (ÖK 55).

2.1.8. Bildirme Eki Eksiltisi

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren isimleri yüklemleştiren, fiillerin birleşik çekimlerini yapan ek-fiilin geniş zaman (*şimdiki zaman*), *görülen geçmiş zaman*, *öğrenilen geçmiş zaman* ve *şart* olmak üzere dört kipi vardır. Geniş zaman kipi, Eski Türkçedeki *er-ür-men*, *er-ür-sen* vb. geniş zaman çekimindeki *er-* yardımcı fiili ile *-ür* geniş zaman ekinin birbirleriyle kaynaşarak eriyip kaybolması, kişiyi gösteren zamirlerin de birer ek kalıntısı hâlinde devamı ile oluşmuştur. Yani bugün ek-fiilin geniş zaman çekiminde teklik ve çokluk birinci ve ikinci kişiler için kullanılan ekler, eski çekimli fiillerdeki eklerin kalıntısı olan zamir kökenli eklerdir ve bunlar *bildirme ekleri* olarak adlandırılmışlardır (Ergin, 1990: 197-298; Korkmaz, 2007b: 703).

Ötken Künler ve Mihrabdan Çayan adlı romanlarda sözü edilen bildirme eklerinin kimi zaman art arda sıralanan cümlelerden birinde verilip diğerinde eksiltiye bırakıldığı görülmüştür.

Hammamiz sog'+Ø va salomatmiz. "Hepimiz sağ[ız] ve [hepimiz] selametteyiz." (MÇ 230).

Otam bo'lmasangiz ham meni otaliq muhabbati bilan suygan sodiq va mehribon bir kishimsiz — ya'ni ma'naviy otam+Ø. "[Siz] [benim] babam olmasanız da beni baba gibi seven sadık ve şefkatli birisiniz, yani [siz] [benim] manevi babam[sınız]." (ÖK 12).

Zero, vasl ishq o'tini so'ndirg'uchi+Ø, hajr esa kamolatka erishdirguchidir... "Zira vuslat aşk ateşini söndürücü[dür], ayrılık ise [aşk ateşini] olgunlaştırıcıdır." (MÇ 223).

Aşağıdaki konuşma cümlelerinde herhangi bir ortaklık söz konusu olmadığı hâlde eksiltiye gidildiği görülmüştür. Yazarın bunu günlük konuşmalardaki doğallığı yakalamak adına yaptığı düşünülebilir.

Ana man bor+Ø, ana Sharif, ana san, - dedi Rahim. "İşte ben var[ım], işte Şerif [var], işte sen [varsın], dedi Rahim." (MÇ 268).

Aytingiz-chi, men sizning kimingiz+Ø? "[Siz] söyleyin, ben sizin kiminiz[im]?" (ÖK 12).

Men sizlardan rozi+Ø! "Ben sizlerden razı[yım]." (ÖK 48).

Men endi dunyodan o'tayotgan bir kishi+Ø "Ben şimdi dünyadan göçmekte olan bir insan[ım]." (ÖK 63).

- *Men kim+Ø, Anvar?*
- *Siz... Siz ustozim+Ø...*
- *"Ben kim[im], Enver?"*
- *"Siz [benim] hocam[sınız]..."* (MÇ 43).

Türkçenin genelinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de ek-fiilin geniş zamanının üçüncü kişi çekimlerinde *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesinden oluşan *+dir* (< *dur-ur* < *tur-ur*) bildirme eki kullanılır. İncelenen romanlarda bu ekin derin yapıda bırakıldığı örneklerle çok sık karşılaşılmıştır.

To'g'ri+Ø, Nigor oyimning oshxonasig'a shuningdek bir necha choraklab go'shtlar ko'b kelar edi, faqat eri tomonidan emas. "Doğru[dur], Nigar Ana'nın mutfağına böyle parça parça etler çok gelirdi fakat eşi tarafından değil." (MÇ 7).

Binobarin bu kaniz sizga ona maqomida+Ø, shari'at ruxsat bermaydir! "Bundan dolayı bu cariyeye sizin için ana makamanıda[dır] (size ana düşer), şeriat [buna] izin vermez." (MÇ 9).

Uning bu yo'sun inodi nima uchun+Ø, bilalmadik... "Onun bu türlü inadı ne için[dir], [biz] [bunu] bilemedik..." (MÇ 29).

Chunki haq hamisha g'olibdir, haqsizlik ersa mag'lub+Ø. "Çünkü hak her zaman galiptir, haksızlık ise [her zaman] mağlup[tur]." (MÇ 42).

Anorbibiga o'xshash tul xotinlarning qiladigan ishlari har kimga ham ma'lum. "Enar Bibi gibi dul kadınların yaptığı işler herkese malum[dur]." (MÇ 48).

Bu yigit Toshkandning mashhur a'yonlaridan bo'lg'an Yusufbek hojining o'g'li — Otabek+Ø. "Bu genç, Taşkent'in meşhur ileri gelenlerinden Yusufbek Hacı'nın oğlu Atabek'[tir]." (ÖK 2).

Toshkandlik Yusufbek hoji otlig' yaqin oshnamning o'g'li+Ø. "[O], Taşkentli Yusufbek Hacı adlı yakın bir tanıdığımın oğlu[dur]." (ÖK 17).

Otabek yosh+Ø, yoshlar muhabbati uchar qush-Ø, balki, bu kun-erta unutib ham yuborar. "Atabek genç[tir], gençler[in] muhabbeti uçan kuş[tur], belki [o] bugün yarın [bu muhabbeti] unuttur." (ÖK 19).

Qish kechalari juda uzun+Ø, shuning uchun choyxonalar obod-Ø. "Kış geceleri çok uzun[dur], bu nedenle çayevleri bakımlı[dır]." (ÖK 20).

2.2. Söz Diziminde Eksilti

Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler* ve *Mihrabdan Çayan* adlı romanlarında tespit edilen söz dizimi düzeyindeki eksilteler *Cümlede Eksilti* ve *Kelime Gruplarında Eksilti* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir.

2.2.1. Cümlede Eksilti

Romanlarda kimi zaman gereksiz tekrardan kaçınmak, ifadeye güç kazandırmak, özellikle konuşma cümlelerinde günlük konuşma dilinin doğallığını esere yansıtabilmek gibi sebeplerle cümlenin bazı öğelerinin eksiltiye gidilerek derin yapıda bırakıldığı görülmüştür. Bu tür eksilteler aşağıda incelenmiştir. Tespit edilen eksilteler (Ø) yokluk işareti ile gösterilmiştir.

2.2.1.1. Yüklem Eksiltisi

Cümlenin temel ögesi olan yüklem, art arda sıralanan cümlelerde ortak kullanıldığı zaman gereksiz tekrardan kaçınmak adına sadece bir cümlede yüzey yapıya taşınıp diğer cümlelerde derin yapıda bırakılabilmektedir.

Va lekin tabi'at xasis emas, tikandan gul Ø, aridan bol yarataberadir. "Fakat tabiat cimri değildir, [tabiat] dikenden gül [yaratır], [tabiat] arıdan bal yaratır." (MÇ 22).

Buning qizarishig'a ham sen sebeb, sening qip-qizil labing Ø. "Bunun kızarışına da sen sebeb[sin], senin kıpkızıl dudağın [sebeptir]." (MÇ 65).

Mulla Abdurahmonning fikrlaridan tashqari, Sultonaning o'z xotini Ruzvonbibi orqaliq maxdumning uyi bilan qiling'an kitob aloqasi ham bor, eng oxirda mufti va Abdurahmonlarning Sultonliga kuchlik adovatlari Ø. "Molla Abdurahman'in fikirlerinden başka, Sultanali'nin hanımı Ruzvan Bibi vasıtasıyla Mahdum'un evi ile kurulan kitap alakası da var, son olarak da Müftü ve Abdurahmanların Sultanali'ye olan güçlü düşmanlıkları [var]." (MÇ 261).

Ana man bor, ana Sharif Ø, ana san Ø, - dedi Rahim. "İşte ben var[ım], işte Şerif [var], işte sen [varsın], dedi Rahim." (MÇ 268).

Aşağıdaki karşılaştırma ve bağlama edatlarıyla bağlanmış cümlelerin ortak olan yüklemeleri sadece bir cümlede verilip diğerlerinde varsayılmıştır.

Chunki yangi "qadrlik mehmon"ga ot qo'yish na otasining esiga Ø va na onasining xotirig'a kelgan edi. "Çünkü yeni 'kıymetli misafir'e isim koymak ne babasının aklına [gelmişti] ne annesinin aklına gelmişti." (MÇ 46).

So'zlash ham kerak emas, bildirish ham Ø. "Konuşmak da gerekmez, bildirmek de [gerekmez]." (ÖK 26).

Shundan beri Kumushingiz tun ham yig'laydi, kun ham Ø, sababini so'rasam sira javob bermaydir. "O zamandan beri [sizin] Gümüş'ünüz gece de ağlıyor, [sizin Gümüş'ünüz] gündüz de [ağlıyor], [ben] [ondan] sebebini sorsam [o] asla cevap vermiyor." (ÖK 28).

Sovg'ang ham kerak emas, o'zing ham Ø! "[Senin] hediyen gerekmezdi, sen de [gerekmezdin]." (ÖK 77).

Siz uylanganda o'zingiz yoqtirib uylandingizmi yoki oradag'ularning yoqtirishlari bilanmi Ø? "Siz evlenirken [birbirinizi] kendiniz mi beğendiniz yoksa [siz] aradakilerin [sizi] [birbirinize] yakıştırmaları ile mi [evlendiniz]?" (ÖK 109).

Kimi zaman anlatımı daha etkili hâle getirmek amacıyla birinci cümle, yüklemi eksiltiye bırakılarak tekrarlanır.

Ko'ngil qairg'an, taqdir, ko'ngil Ø. "Gönül yaşlanmış, efendi, gönül [yaşlanmış]." (MÇ 180).

Aşağıda birbiri ardına sıralanmış iki cümlenin yüklemeleri ortak olmadığı hâlde ilk cümlede eksiltiye gidilmiştir.

Otabek bilan qutidorning gunohlari ulug' bo'lg'an-liqdan qo'llarida kishan Ø, Ziyo aka bilan Rahmatning qo'llarida bu narsa yo'q edi. "Atabek ile sandıkcının suçları ağır olduğu için ellerinde zincir [vardı], Ziya Ağabey ile Rahmet'in ellerinde bu nesne yoktu." (ÖK 54).

Manim ham birga borg'anım ma'qulmi yoki yolg'iz o'zingiz Ø? "Benimle birlikte [oraya] gitmeniz mümkün mü yoksa [oraya] yalnız siz [mi gideceksiniz]?" (ÖK 21).

Bazı kalıplaşmış ifadeler de yüklemi ve başka öğeleri düşürülmüş birer eksilti cümledir.

Bo'lmasa choy tugalsin, shundan so'ng sizga ruxsat Ø, – dedi usta Alim va bir piyola choy to'ldirib berdi. "Olmazsa çay bitsin (çayınızı bitirin), ondan sonra size izin [veririm], dedi Usta Alim ve bir kâse çay doldurup [ona] verdi." (ÖK 128).

Qisqasi Ø biz yuqorida Ra'noning she'riy bir husnini ko'rganimizdek uni fazl va zakovatda ham o'tkan xon zamonlari asrining nodir uchraydirgan yakto fozila qizlaridan sanaymiz. "[Sözün] kısası [şudur]. Rana, şiiresel güzelliğinin yanında erdem ve zeka bakımından da nadir rastlanılabilecek bir tabiata sahipti." (MÇ 24).

Balli Ra'no, ana jinnilik! Ø – dedi maxdum "Aferin Rana, işte delilik [budur]! dedi Mahdum. (MÇ 6).

Xalq og'zida duv-duv gap Ø, -dedi manti cahynab "[O] halk ağzında söylentiler [var], dedi (ağzındaki) mantıyı çiğneyerek." (MÇ 39).

Aşağıdaki sıralı cümlelerden ikinci cümlenin yüklemi eksiltiyeye bırakılmıştır. Aslında eksiltili bu cümle birinci cümlenin öznesi durumundadır.

Bu tadbirlaringiz beandoza ma'qul bo'libdir, ya'ni masalan, janobg'a domla shog'ovul va malika xonimlarni vosita qilishlaringiz Ø. "[Sizin] bu tedbirleriniz ölçülü, [sizin bu tedbirleriniz] yerinde ve [sizin bu tedbirleriniz] makuldür, yani [sizin] Cenap'a mihmandar hoca ve Melike Hanımları vasita kılmanız [ölçülü, yerinde ve makuldür]." (MÇ 29).

2.2.1.2. Özne Eksiltisi

Cümlede yüklem anlattığı işi, oluşu, kılışı yapan ya da yaptıran öge özne terimiyle adlandırılır. Türkçenin yapısal özelliklerinden biri, cümlenin temel ögesi olan yüklem bir ekle dil bilgisel özneyi bünyesinde taşımasıdır. Bu durum, yüklemle birlikte dil bilgisel özneyi de temel öge hâline getirir. Dil bilgisel öznenin göndermesiyle kelime ya da kelime grubu görünümündeki sözlüksel özneye ulaşılabilir. Gösterilen yanı dil bilgisel özneye örtüşen sözlüksel özne, değişken olmakla birlikte, cümlede "özne + tümleç + yüklem" dizgisi içinde yerini alır (Üstünova, 2008: 161).

Dil bilgisel özne cümlede bulunmak zorundadır, ancak sözlüksel öznenin böyle bir zorunluluğu yoktur. Hatta birinci ve ikinci kişilerin özne olduğu durumlarda, cümlede özellikle vurgulamak gerekmedikçe sözlüksel özne yüzey yapıda yer almaz. Çünkü sözlüksel özne, yüklem taşıdığı dil bilgisel özne ile zaten belli olmuştur (Üstünova, 2008: 161-162). Kadiri'nin romanlarında da genellikle sözü edilen sebeplerle *sözlüksel özne* derin yapıda bırakılmış; sadece öznenin özellikle vurgulanması gereken durumlarda yüzey yapıya taşınmıştır.

Ø Maxdumning bu muvaffaqiyatini boshqa boblarimizda o'qursiz. "[Siz] Mahdum'un bu başarısını [bizim] diğer bölümlerimizde okursunuz." (MÇ 14).

Uning bu yo'sun inodi nima uchun, Ø bilalmadik... "Onun bu inadı niçin[dir], [biz] [bunu] bilemedik." (MÇ 29).

Elhol Ø yoshsiz, muhofazangiz butun. "Henüz [siz] gençsiniz, [sizin] hafızanız yerinde[dir]." (MÇ 84).

Ø Yaxshiliqdan boshqa hech gap aytmadim. Ø Faqat ilmingizni maqtadim. "[Ben] iyilikten başka hiç bir söz söylemedim. Sadece [ben] [sizin] ilminizi methettim." (MÇ 98).

Ø Otam bo'lmasangiz ham meni otaliq muhabbati bilan suygan sodiq va mehribon bir kishimsiz — ya'ni Ø ma'naviy otam. "[Siz] [benim] babam olmasanız da beni baba gibi seven sadık ve şefkatli birisiniz, yani [siz] [benim] manevi babam[sınız]." (ÖK 12).

Ø Ichingiz, yo'l g'uborini oladir. "[Siz] [bunu] içiniz, [o] yol yorgunluğunu alır." (ÖK 79).

Öznesi ortak sıralı cümlelerde bu öge bir cümle için yüzey yapıya taşınıp, diğerinde varsayılmıştır.

Darbozadan sipohi kiyimde bir kishi kirdi va Ø maxdumga tabassum bilan salom berib, yaqing'a yurib keldi. "Kapıdan asker giyimli biri girdi ve [o] Mahdum'a gülümseyerek selam verip [onun] yanına geldi." (MÇ 25).

Anvarning zakovatiga yolg'iz men emas marhum munshiy mulla Muhammad Rajabning o'zi ham tahsin qilar, Ø ajoyib o'g'lan deb qo'yar edi. "Enver'in zekâsını yalnız ben değil, [Enver'in zekâsını] merhum Molla Muhammet Recep de beğenir, [o] [Enver için] [Enver] harikulâde oğlan derdi." (MÇ 28).

Mansur bu mag'lubiyatka chidalmay asabiylanib, yerga o'lturib oldi va Ø dunyoni buzub faryod qo'pordi. "Mensur bu mağlubiyete dayanamayıp sinirlenerek yere oturdu ve [o] feryat figan ederek ortalığı birbirine kattı." (MÇ 31).

Ra'no kelib Mansurni turg'izdi va Ø kiyimiga o'lturgan changlarni qoqti. "Rana gelip Mensur'u kaldırdı ve [Rana] [onun] kıyafetlerine bulaşmış tozları silkeledi." (MÇ 31).

Mansur javob o'rnig'a yo'lakka qaradi va Ø so'yunchi ichiga sig'mag'an holda sufaning zinasiga yugurdi va Ø qichqirdi. "Mensur cevap [vermek] yerine yola baktı ve [o] sevinçten içi içine sığmaz hâlde sofanın merdivenlerine koşturdu ve [o] bağırdı." (MÇ 31).

Maxdum yana qizishdi, Ø o'ng ko'zini qisib, bir yoqlama Anvarga qaradi. "Mahdum yine sinirlendi, [o] sağ gözünü kısarak destek [almak] için Enver'e baktı." (MÇ 43).

Masalan, onasi o'z yonig'a doya chaqirib takalluflanmadi, Ø to'ng'uch qizi Nodiraning ko'magida tug'di; Ø bolalarini qo'ni-qo'shnig'a so'yinchi uchun chiqarmadi. "Mesela annesi [doğum sırasında] yanına ebe çağırıp nazlanmadı, [o], en büyük kızı Nadire'nin yardımıyla doğurdu; [o] bebeğini konu komşuya müjde için çıkarmadı." (MÇ 46).

Bu kundanoq bola siznikiga bormaydir, Ø o'z yonimda o'g'lim bo'lib yotadir. "Bu günden itibaren çocuk size gitmeyecek, [o] benim oğlum olup [benim] yanımda kalacaktır." (MÇ 50).

Shuning uchun xalq ayniqsa, kambag'allar saroy mirzolarig'a nafrat bilan qarar, Ø ular yonig'a yaqinlashishdan qo'rqr, Ø ilojsizlikdan ikki bukulib salom berar edi. "Bu sebeple halk, özellikle de fakirler, saray mirzalarına nefretle bakar, [fakir halk] onların yanına yaklaşımdan korkar, [fakir halk] çaresizlikten iki büklüm [onlara] selam verirdi." (MÇ 63).

Ra'no, O'rdadag'i to'kulib turg'an gunohsiz qonlar, doim tevarakdan eshitilib turg'an ohu zorlar manim yuragimni ezadir, Ø tinchlig'imni oladir. "Rana, sarayda dökülen günahsız kanlar, etraftan sürekli işitilen feryat figanlar yüreğimi sızlatıyor, [dökülen kanlar ve feryat figanlar] huzurumu kaçırıyor." (MÇ 66).

Anvar javob berish o'rnig'a kulimsirab qo'ydi va Ø joyig'a o'lturib, arizalar ko'ra boshladi "Enver cevap vermek yerine gülümsedi ve [o] yerine oturarak dilekçelerle ilgilenmeye başladı." (MÇ 89).

Xat shu qisqa jumladan iborat, yana shunday ham bo'lsa Ø Ra'no uchun qiymatli edi. "Mektup bu kısa cümlelerden ibaret[ti], ama yine de [mektup] Rana için kıymetliydi." (MÇ 229).

Oyoq tovshi yaqinlashdi, Ø uzoqlashdi va oxirda Ø bitib ham ketdi. "Ayak sesi yakınlaştı, [ayak sesi] uzaklaştı ve sonunda [ayak sesi] kesildi." (MÇ 237).

Sultonali shu hodisaning ikkinchi kuni xong'a qilg'an sadoqatining samarasini ham ko'rdi, Ø ya'ni bosh munshiy bo'lib belgilandi. "Sultonali bu hadisenin ikinci günü hana gösterdiği sadakatının semeresini aldı, yani [o] başkâtip oldu." (MÇ 248).

Balki muhabbat baxtlik kishilar uchun yaxshidir, lekin o'z tajribamcha, Ø baxtsiz kishi uchun badbaxtlikdir. "Belki aşk talihli kişiler için iyidir ama deneyimlerime göre [aşk] talihsiz kişiler için bedbaxtliktir." (ÖK 109).

Lekin siz shu choqqacha manim ustimdan muvaffaqiyat qozonib keldingiz: Ø qora choponchi, deb dor ostilarig'acha olib bordingiz, Ø Musulmonqul qo'lig'a topshirdingiz, bu ishlaringiz foydasiz chiqg'ach, Ø ismimdan taloqnoma yozib, ikki yillab rafiqamdan ayirib turishka muvaffaq bo'ldingiz. "Fakat siz bu zamana kadar bana karşı galibiyet kazandınız: [Siz] [benim için] [o], kara bela[dır] diyerek [beni] dar ağacına gönderdiniz, [siz] [beni] Müslümankul eline teslim ettiniz, [sizin] bu işleriniz sonuçsuz kalınca [siz] benim ağzımdan [eşime] mektup yazıp [beni] iki yıl eşimden ayırdınız." (ÖK 143).

Sahrodan kelgan har bir qipchoq bizning yelkamizga minmakchi. Ø Bizning tovog'imizga tumshug'ini tiqmoqchi "Sahradan gelen her bir Kıpçak bizim omzumuzu binmek istiyor. [Her bir Kıpçak] bizim tabağımıza burnunu sokmak istiyor." (ÖK 158).

Aşağıdaki sıralı cümlelerin öznesi ortak olmadığı hâlde özne eksiltisine gidilmiştir. Ancak bu durum anlam karışıklığına sebep olmamakta; bağlamdan eksilti cümlelerin öznesinin kim ya da ne olduğu kolayca anlaşılabilir.

Chunki men uni o'z qo'limda o'qutqanman... Ø bir yatim bola edi. "Çünkü ben onu kendi ellerimle okuttum. [O] bir yetim çocuk idi." (MÇ 72).

Xudoy farzand bersa, qarig'an kunlaringizda ishingizga yaraydi. "Allah [bize] çocuk verirse, [o çocuk] yaşlandığımızda [bizim] işimize yarar." (MÇ 180).

Hasanalining Otabeklar oilasida qulliqda bo'lg'anig'a elli yillar chamasi zamon o'tib, Ø endi Otabeklar oilasining chin bir a'zosi bo'lib ketkan. "Hasanalı'nin Atabeklerin ailesinin hizmetinde çalışmaya başlamasına yaklaşık elli yıl olmuş[tu], [o] şimdi bu ailenin gerçek bir üyesi hâline gelmişti." (ÖK 2).

Maktubni Otabekka uzatib — "Ø Toshkandan emish, otangizdan bo'lsa kerak" dedi. "[O] mektubu Atabek'e uzatıp '[bu mektup] Taşkent'tenmiş, [bu mektup] [sizin] babanızdan olmalı' dedi." (ÖK 17).

Ichingiz, Ø yo'l g'uborini oladir. "[Siz] [bunu] içiniz, [o] yol yorgunluğunu alır." (ÖK 79).

Yog'ni kam sol, Ø qovoqning ta'mini buzadir! “[Sen] [yemeğe] yağı az koy, [yağ] kabağın tadını bozuyor.” (MÇ 16).

Ha, mulla falonchimi, Ø ko'b bolalarning umrini zoyi' qilyopti. “Ha, Molla Falanca mı, [o] pek çok çocuğun hayatını mahvetti.” (MÇ 18).

Bazı kalıplaşmış sözler de özne eksiltisine gidilerek oluşturulmuştur.

Balki Ø quloqlarig'a chatilg'an bo'lsa kerak, ismim Sultonali mirzo... “Belki [ismimim ne olduğu] kulağınıza gelmiştir (ismimi duymuşsunuzdur), [benim] ismim Sultanali Mirza[dır].” (MÇ 26).

Ø Menga qolsa, inshoolo, uhdasidan chiqadi! “[Söz söylemek] bana kalırsa, inşallah [onun] sorumluluğundan çıkar!” (MÇ 72).

Aşağıdaki dua cümlesi de öznesi eksiltilmiş bir cümle niteliğindedir.

Bizning boshka tushkanni dushmaningizga ham ko'rsatmasin! “[Allah] bizim başımıza geleni [bizim] düşmanımıza bile göstermesin!” (ÖK 144).

2.2.1.3. Nesne Eksiltisi

Kadiri'nin incelenen romanlarında art arda sıralanan ve nesnesi ortak olan kimi cümlelerde nesne olan unsurun sadece bir cümlede yüzey yapıya taşınıp diğerlerinde eksiltiyeye bırakıldığı görülmüştür.

Xudoyor O'rmonbekni juda yaxshi ko'rur va Ø o'ziga valiahd belgilagan edi. “Hudayar Ormanbek'i çok iyi bulmuş ve [onu] kendine veliaht olarak seçmişti.” (MÇ 128).

Bazı cümlelerde herhangi bir öge ortaklığı söz konusu olmadan da nesne eksiltisine gidildiği görülmüş, ancak bu durum anlam bulanıklığına sebep olmamıştır.

Yog'lar to'kilsa yerga yotib Ø yalar taqsim / Bo'lsa bozorda pastlik Ø sotib olar taqsim “Yağlar yere dökülse [yağları] [yere] yatıp yalar muhterem / Pazarda indirim olsa [onları] satın alır muhterem.” (MÇ 24).

Bir bolaning qo'lini bog'lab Ø uyiga yubordi. “Bir çocuğun elini bağlayıp [onu] evine gönderdi.” (MÇ 25).

Uning bu yo'sun inodi nima uchun, Ø bilalmadik... “Onun bu türlü inadı ne için[dir], [biz] [bunu] anlayamadık.” (MÇ 29).

Pochchang, bizning havlig'a kelib tursin, o'zim Ø uylantirib qo'yaman, deydi. “Enişten bize gelsin [onu] ben evlendiririm, dedi.” (MÇ 59).

Tashqarida bolalar ko'rinsa aytib Ø yuboringiz-chi. “Dışarıda çocuklar görünüyorsa [onlara] seslenip [onları] [buraya] gönderiniz.” (MÇ 108).

Nega to'xtadingiz, yoza bering. “[Siz] neden durdunuz, [yazıyı] yazmaya devam edin.” (MÇ 109).

Kitobning ichida xat bor emish, balki Ø ko'rgandirsiz? “Kitabın içinde mektup varmış, belki [siz] [onu] görmüşsünüzdür.” (MÇ 230).

Mirzakarim aka qizini erga berdimi, Ø eshitdingizmi? "Mirzakerim Bey kızını ere verdi mi (kızını evlendirdi mi), [siz] [bunu] işittiniz mi?" (ÖK 4).

Shuning uchun onasi "tinch uxlasin, ortiq urinmasin" deb bu kun Ø namozga ham uyg'otdirmag'an edi. "Bunun için annesi '[o] rahat uyusun, [o] daha fazla acı çekmesin' diye bugün [onu] namaza da kaldırmamıştı." (ÖK 14).

Otabek yosh, yoshlar muhabbati uchar qush, balki, bu kun-erta Ø unutib ham yuborar. "Atabek genç[tir], gençler[in] muhabbeti uçan kuş[tur], belki [o] bugün yarın [bu muhabbeti] unuttur." (ÖK 19).

Nima qilsang o'zing bil, basharti o'g'ling ko'nmasa men Ø zo'rlamayman! "[Sen] ne yaparsan yap, sen bilirsin, ancak oğlun [buna] razı olmazsa ben [onu] zorlamam!" (ÖK).

Piyolaga uzoq qarab turmay Ø ichib ham yubordi. "[O] kâseye çok fazla bakmadan [şarabı] içti." (ÖK 108).

Lekin siz shu choqqacha manim ustimdan muvaffaqiyat qozonib keldingiz: qora choponchi, deb Ø dor ostilarig'acha olib bordingiz, Ø Musulmonqul qo'lig'a topshirdingiz, bu ishlarigiz foydasiz chiqg'ach, ismimdan taloqnoma yozib, Ø ikki yillab rafiqamdan ayirib turishka muvaffaq bo'ldingiz. "Fakat siz bu zamana kadar bana karşı hep galibiyet kazandınız: [Siz] [benim için] [o], kara bela[dır] diyerek [beni] dar ağacına gönderdiniz, [siz] [beni] Müslümankul eline teslim ettiniz, [sizin] bu işleriniz sonuçsuz kalınca [siz] benim ağzımdan [eşime] mektup yazıp [beni] iki yıl eşimden ayırdınız." (ÖK 143).

Romanda geçen aşağıdaki atasözü de nesne eksiltilidir.

Yaxshiliq qil, Ø daryog'a tashla; Ø baliq bilmasa, xoliq bilur, deganlar. "İyilik yap, [iyiliği] denize at; [iyiliği] balık bilmezse [iyiliği] Yaradan bilir." (MÇ 183).

2.2.1.4. Yer Tamlayıcısı Eksiltisi

Yüklemde anlatılan işin yerini ve yönünü gösteren yer tamlayıcısı, bu ögesi ortak olan sıralı cümlelerde, sadece bir cümle için yüzey yapıya taşınmıştır.

Uning bu qarashidan onasining boyag'i so'ziga qarshi rizosizliq onglashilmas, Ø balki shodliq ma'nolari o'qulur edi. "Onun bu bakışından anasının biraz önceki sözlerine bir karşı geliş anlaşılmaz, [onun bu bakışından] belki mutluluk anlamları sezilirdi." (MÇ 8).

Shuning uchun xalq ayniqsa, kambag'allar saroy mirzolarig'a naftrat bilan qarar, ular yonig'a yaqinlashishdan qo'rqar, ilojisizlikdan ikki bukulib Ø salom berar edi. "Bu sebeple halk özellikle de fakirler, saray mirzalarına nefretle bakar, [fakir halk] onların yanına yaklaşımdan korkar, [fakir halk] çaresizlikten iki büklüm [onlara] selam verirdi." (MÇ 63).

Bazı cümlelerde herhangi bir ortaklık söz konusu olmadan yer tamlayıcısı eksiltisine gidildiği görülmüştür. Ancak bu durum anlam karışıklığına sebep olmamakta; anlam, cümlelerin bağlamından anlaşılmaktadır.

Ø Yog'ni kam sol, qovoqning ta'mini buzadir! "[Sen] [yemeğe] yağı az koy, [yağ] kabağın tadını bozuyor." (MÇ 16).

Mulla Abdurahmon o'zimizniki, dedi maxdum, - albatta mirzo Anvar Ø qo'lidan kelgan yordamni ayamas. "Molla Abdurahman bizdendir, dedi Mahdum, elbette Mirza Enver elinden gelen yardımı [ondan] esirgemez." (MÇ 97).

'Merhamatlik' xon Gulshanning arzini yerda qoldirmay, Ø haram xodimlarining juda ozlarig'a nasib bo'ladirg'an ulug' bir martaba ato qildikim... "'Merhametli' han, Gülşen'in isteğini yerde bırakmayıp (geri çevirmeyip) [ona] harem hizmetkârlarının çok azına nasip olan büyük bir mertebe bahşetti." (MÇ 123).

Qanotim bo'lsa, vatanga uchsam, to'ppa-to'g'ri xon o'rdisiga tushsam-da, o'risning hukumat qonunlarini birma-bir Ø arz qilsam. "[Benim] kanadım olsa [ben] vatana uçsam, [ben] dosdoğru hanın sarayına insem de [ben] Rus'un hükümet kanunlarını bir bir [hana] arz etsem." (ÖK 8).

Toshkand tinchlangandan keyin (agar salomat bo'lsam) o'zim Ø xabar yuborurman. "Taşkent'te dinlendikten sonra (eğer sağ olursam) kendim [ona] haber gönderirim." (ÖK 19).

Oftob oyimning shu yo'sun chaqirishi uch-to'rt qaytalab bo'lsa-da, Kumush eshitmaganga solinib arzimagan narsalar bilan shug'ullang'an bo'lib Ø chiqa bermadi. "Aftab Ana bu şekilde üç dört kez [onu] çağırır da Gümüş, [onu] duymazlıktan gelip önemsiz şeylerle meşgul olarak [dışarıya] çıkmadı." (ÖK 79).

Kumush xatni xotinning qo'lidan olib Ø rahmat aytdi. "Gümüş mektubu kadının elinden alıp [ona] teşekkür etti." (ÖK 96).

Bo'lmasa choy tugalsin, shundan so'ng sizga ruxsat, — dedi usta Alim va bir piyola choy to'ldirib Ø berdi. "O hâlde çay bitsin, ondan sonra size izin [veririm], dedi Alim Usta ve bir kâse çay doldurup [ona] verdi." (ÖK 128).

Xotin yana Ø chiqq'an va toboqlarg'a sho'rba suza boshlag'an edi. "Kadın yine [avluya] çıkmış ve [kadın] tabaklara çorba koymaya başlamıştı." (ÖK 135).

Binobarin bu kaniz sizga ona maqomida, shari'at Ø ruxsat bermaydir! "Bundan dolayı bu cariyeye sizin için ana makamanıdadır (size anne düşer), şeriat [buna] izin vermez." (MÇ 9).

2.2.1.5. Zarf Eksiltisi

Yüklemde anlatılan işin yapılma zamanını ve şartlarını gösteren zarf, bu ögesi ortak olan sıralı cümlelerde sadece cümlenin birinde yüzey yapıya taşınmıştır.

Ishing bo'lmasa kitob o'qi, Ø husnixat ol. "[Senin] işin yoksa [sen] kitap oku, [senin işin yoksa] [sen] güzel yazı yaz." (MÇ 6).

Chunki haq hamisha g'olibdir, haqsizlik ersa Ø mag'lub. "Çünkü hak her zaman galiptir, haksızlık ise [her zaman] mağlup[tur]." (MÇ 42).

Bu kech qolasizmi, Ø ketasizmi? "[Siz] bu akşam kalıyor musunuz, [siz] [bu akşam] gidiyor musunuz?" (MÇ 260).

Erlar so'yinganda kulsalar, sizga o'xshash qizlar Ø yig'laydirlar "Erkekler sevindiklerinde gülerken, sizin gibi kızlar [sevindikleri zaman] ağlarlar." (ÖK 27).

Aşağıdaki cümlede yüklem yapıma zamanını göstermesi gereken zarf yüzey yapıya taşınmamıştır. Ancak işin gerçekleşme zamanı bağlamdan anlaşılabilir.

Masalan, onasi Ø o'z yonig'a doya chaqirib takalluflanmadi, to'ng'uch qizi Nodiraning ko'magida tug'di; bolalarini qo'ni-qo'shnig'a so'yinchi uchun chiqarmadi. "Mesela annesi [doğum sırasında] yanına ebe çağırıp nazlanmadı, [o] en büyük kızı Nadire'nin yardımıyla doğurdu; [o] bebeğini konu komşuya müjde için çıkarmadı." (MÇ 46).

2.2.1.6. Konuşma Cümlelerinde Öge Eksiltisi

İncelenen romanlardaki karşılıklı konuşma cümlelerinde dilin pek çok ögesinin eksiltiye bırakıldığı görülmüştür. Bu durum *en az çaba yasa* denilen konuşma sırasında olabildiğince az enerji sarf etme eğilimiyle açıklanabilir (Eker, 2009: 30). Günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılan eksiltili cümlelerin bu romanlarda da sürekli karşımıza çıkması, yazarın konuşma dilini eserine ustaca yansıttığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Eserlerde görülen bu tip yapıların bir kısmında, eksiltili cümle bir önceki cümlede sorulan sorunun cevabı niteliğindeki zarf, yer tamlayıcısı, özne, nesne, yüklem gibi öğelerden meydana gelmiş, cümlelerin özellikle cevap olarak istenen ögesi dışındakiler eksiltiye bırakılmıştır. Bir kısmı ise önceki cümlelerin bir veya birden fazla ögesinin ya aynen alınması ya da bir bölümünün eksiltilmesiyle oluşturulmuştur.

2.2.1.6.1. İlgili Cümlede Sorulan Sorunun Cevabı Niteliğindeki Ögeden Oluşan Eksiltili Cümleler

2.2.1.6.1.1. İlgili Cümlede Sorulan Sorunun Cevabı Niteliğindeki Yüklemden Oluşan Eksiltili Cümleler

- *Otangizning oti nima?*
- *Mamatboy Ø.*
- *"Babanızın adı nedir?"*
- *"[Benim babamın adı] Memetbay[dır]." (MÇ 71).*

Aşağıdaki eksiltili cümleler, ek-fiil işleviyle kullanılmış *bo'l-* "olmak" fiilinin derin yapıda bırakılıp sadece isim unsurunun yüzey yapıya taşınmasıyla oluşmuştur. Bu durumda yüklemi oluşturan unsurlar içinde de eksiltiye gidilmiş olunmaktadır.

- *Qutidor bilan Otabekning kimi bo'lasiz, singlim?*
- *Qutidorning qizi Ø, Otabekning xotini Ø.*
- *"[Siz] Sandıkcı ile Atabek'in neyi olursunuz, bacım?"*
- *"[Ben] Sandıkcının kızı [olurum], Atabek'in hanımı [olurum]." (ÖK 55).*
- *Xato qilmasman janoblari mirzo Anvarning ustozlari bo'lsalar kerak?*
- *Kaminalari ham Ø, - dedi*
- *"Yanılmıyorsam [siz] Mirza Enver'in hocası olmalısınız?"*

- “[Ben] [onun] hizmetkârları da [olurum], dedi.” (MÇ 26).

Aşağıdaki cümle ise kesinlik ifade eden *albatta* “elbette” sözüyle kurulmuştur. Bu söz, önceki cümlelerin gereksiz yere tekrarlanmasını önlediği gibi verilen cevabın da daha etkili olmasını sağlamıştır.

- *Ya’ni siz sarmunshiylikni xohlamaysiz?*
- *Albatta Ø.*
- “Yani siz başkâtipliği istemiyor musunuz?”
- “Elbette [Ben] [başkâtipliği] [istemiyorum].” (MÇ 39).

2.2.1.6.1.2. İlgili Cümlede Sorulan Sorunun Cevabı Niteliğindeki Özneden Oluşan Eksiltili Cümleler

- *Dunyoda kim o’ziga jabrni xohlaydir?*
- *Sen va senga o’xshag’anlar Ø.*
- “Dünyada kim kendine acı çektirmek ister?”
- “[Dünyada] sen ve senin gibiler [kendine acı çektirmek] [ister].” (ÖK 209).

Aşağıdaki özneden oluşan eksiltili cümle, ilgili cümleyi onaylar niteliktedir.

- *Ko’zlarimga ishonmayman, — dedi. Otabek ko’zlarini to’ldirib qarab:*
- *Men ham Ø, — dedi.*
- “Gözlerime inanamıyorum, dedi. Atabek kocaman açılmış gözleriyle [ona] bakarak:
- Ben de [gözlerime inanamıyorum], dedi.” (ÖK 33).

2.2.1.6.1.3. İlgili Cümlede Sorulan Sorunun Cevabı Niteliğindeki Zarftan Oluşan Eksiltili Cümleler

- *Mirzoning tarbiyangizga kelganiga ko’b bo’lg’an chiqar?*
- *Qariyb o’n tort yil Ø.*
- “Mirza’nın sizin eğitiminiz altına girmesine çok oldu sanırım?”
- [Mirza’nın benim eğitimim altına girmesine] yaklaşık on dört yıl [oldu].” (MÇ 36).
- *O’qushingiz yaxshimi?*
- *Birmuncha Ø.*
- “[Sizin] okumanız iyi mi?”
- “[Benim] [okumam] biraz [iyidir]. (MÇ 55).
- *Marg’ilonga nima yumish bilan kelgan edingiz?*
- *Savdogarchilik bilan Ø, taqsir.*
- “[Siz] Margilan’a niçin gelmiştiniz?”
- “[Ben] [Margilan’a] tüccarlık için [geldim], efendim.” (ÖK 40).

2.2.1.6.1.4. İlgili Cümlede Sorulan Sorunun Cevabı Niteliğindeki Yer Tamlayıcısından Oluşan Eksiltili Cümleler

- Arizalarni hozircha qo'yib turingiz, - deb yerga ishorat qildi, - o'zingiz men bilan birga kelingiz.
- Qayoqqa Ø, taqsir?
- Huzuri muborakka Ø.
- "Dilekçeleri şimdi bırakınız, diye yeri işaret etti, siz benimle geliniz."
- "[Biz] nereye [gidiyoruz] efendim?"
- "[Biz] Huzur-ı mübarek'e [gidiyoruz]." (MÇ 84).

- Shu gulxanni tashlab qayoqqa?
- Uyga Ø
- "[Siz] bu ateşi bırakıp nereye [gidiyorsunuz]?"
- "[Ben] [bu ateşi bırakıp] eve [gidiyorum]." (MÇ 178).

- Bu kun peshinda Toshkand jo'nab ketdi.
- Nega-nega Ø?
- "[O] bu kün [onun] peşinden Taşkent'e gitti."
- "[O] [bugün] nereye [gitti] nereye [gitti]?" (ÖK 151).

- Tinchlaningiz, Otabek, — dedi qushbegi, Otabek bir oz o'zini yig'ib olg'andan keyin so'radi, — nima olg'an edingiz?

- Maktub.
- Kimdan? Ø
- Otamdan Ø.
- "Sakin olun, Atabek, dedi hâkim, Atabek biraz toparlandıktan sonra [ona] sordu, [siz] ne almıştınız?"
- "[Ben] mektup [almıştım]."
- "[Siz] kimden [mektup] [almıştınız]?"
- "[Ben] babamdan [mektup] [almıştım]." (ÖK 57).

2.2.1.6.1.5. İlgili Cümlede Sorulan Sorunun Cevabı Niteliğindeki Nesneden Oluşan Eksiltili Cümleler

- Eshitdingmi, Ra'no?
- Nimani Ø?
- Ularning so'zini Ø?
- "[Sen] [onu] duydun mu Rana?"
- [Ben] neyi [duydum mu]?"
- "[Sen] onların sözünü [duydun mu]?" (MÇ 273).
- Shoshmang-chi, — dedi Oftob oyim, — o'zingizcha nimani so'zlay yotibsiz?
- Bu ikkinchi uylanishda Otabekning rizosizligini Ø.
- "Şaşırmayın, dedi Aftab Ana, siz ne söylüyorsunuz?"

- “[Ben] bu ikinci evlilikte Atabek’in rızasının olmadığını [söylüyorum].” (ÖK 82).

- *Tinchlaningiz, Otabek, — dedi qushbegi, Otabek bir oz o’zini yig’ib olg’andan keyin so’radi, — nima olg’an edingiz?*

- *Maktub Ø.*

- “Sakin olun, Atabek, dedi hâkim, [hâkim] Atabek biraz toparlandıktan sonra [ona] sordu, [siz] ne almıştınız?

- “[Ben] mektup [almıştım].” (ÖK 57).

2.2.1.6.2. İlgili Cümlelerin Bir Ögesinden Oluşan Eksilteli Cümleler

2.2.1.6.2.1. İlgili Cümlelerin Yükleminden Oluşan Eksilteli Cümleler

- *Ko’b yaxshi, nomzadlar bordir?*

- *Ø Bor..*

- “Çok güzel, adaylar var mıdır?”

- “[Adaylar] var[dır].” (MÇ 27).

- *Mehmon keldi?*

- *Ø Keldi.*

- “Misafir geldi mi?”

- “[Misafir] geldi.” (MÇ 33).

Aşağıdaki eksilteli cümle, ilgili cümlelerin zarf ve yükleminden oluşmuştur.

- *Bu kuylar yangi chiqg’anmi?*

- *Ø Yangi chiqg’an.*

- “Bu şarkılar yeni mi çıkmış?”

- “[Bu şarkılar] yeni çıkmış.” (ÖK 123).

2.2.1.6.2.2. İlgili Cümlelerin Zarfından Oluşan Eksilteli Cümleler

- *Nega chaqirg’an ekanlar?*

- *Bilib turib so’raysizmi?*

- *Nimani bilib turib Ø?*

- “[Onu] niye çağırılmışlar?”

- “[Siz] [bunu] bile bile soruyor musunuz?”

- “[Ben] neyi bile bile [soruyorum]?” (ÖK 176).

2.2.2. Kelime Gruplarında Eksilti

Kadiri’nin romanlarında geçen bazı kelime gruplarında grubun bir unsurunun çeşitli sebeplerle düşürüldüğü görülmüştür. Bu eksilteler, sebepleriyle birlikte aşağıda açıklanmıştır.

2.2.2.1. İyelik Gruplarında Tamlayan Eksiltisi

Bir ismin anlamının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması esasına dayanan iyelik gruplarında tamlanan unsur daima iyelik eki taşır. Tamlayan unsur ise ilgi hâlinindedir. Ancak bu hâl bazen ekli bazen eksizdir. Tamlayan unsuru birinci ve ikinci kişi olan iyelik gruplarında iyelik ekinin

gönderme yaptığı zamir zaten belli olduğu için *benim* ve *senin* tamlayıcıları genellikle yüzey yapıya taşınmaz, yüzey yapıda sadece tamlanan unsur yer alır (Ergin, 1990: 359-361). Bu durumun örnekleri Kadiri'nin romanlarında da çok sık karşımıza çıkar.

Maxdumning bu muvaffaqiyatini Ø boshqa boblarimizda o'qursiz. “[Siz] Mahdum’un bu başarısını [bizim] diğer bölümlerimizde okursunuz.” (MÇ 14).

Elhol yoshsiz, Ø muhofazangiz butun. “[Siz] henüz gençsiniz, [sizin] hafızanız yerinde[dir].” (MÇ 84).

Yaxshiliqdan boshqa hech gap aytmadim. Faqat Ø ilmingizni maqtadim. “[Ben] iyilikten başka hiçbir söz söylemedim. [Ben] sadece [sizin] ilminizi methettim.” (MÇ 98).

Qo'y, aka, qo'y! – deb yig'ladi Baxtiyor, bekorga olib ketmay, Ø bola-chaqam bor. “Bırak efendi, bırak, diye ağladı Bahtiyar, [onu] boşuna alıp gitmeyin, [benim] çoluğum çocuğum var.” (MÇ 170).

Ø Otam bo'lmasangiz ham meni otaliq muhabbati bilan suygan sodiq va mehribon bir kishimsiz – ya'ni Ø ma'naviy otam. “[Siz] [benim] babam olmasanız da beni baba gibi seven sadık ve şefkatli birisiniz, yani [siz] [benim] manevi babam[sınız].” (ÖK 12).

Ø Bu gapingiz to'g'ri. “[Sizin] bu sözünüz doğru[dur].” (ÖK 128).

Ø Jon va Ø oilangiz dushmani bo'lg'an bir badbaxt endi o'z qilmishining jazasini ko'rdi. “[Sizin] can[ınızın] ve [sizin] ailenizin düşmanı olan bir bedbaht şimdi yaptıklarının cezasını buldu.” (ÖK 149).

Kimi zaman tamlayan unsuru üçüncü kişi olan tamlamalarda da tamlayanın yüzey yapıya taşınmadığı görülmüştür. Ancak metne bütün olarak bakıldığında üçüncü kişiyle kastedilenin kim ya da ne olduğu kolayca anlaşıldığından herhangi bir belirsizlik söz konusu değildir.

Sening yeringda bo'lsam bilasanmi nima qilar edim, Zaynab, – dedi Xushro'y, – Ø dunyosini ost-ust qilar edim. “[Ben] senin yerinde olsam ne yapardım bilir misin Zeynep, dedi Huşroy, [ben] [onun] dünyasını alt üst ederdim.” (ÖK 210).

Ø Yoshi ellikdan oshqan, Ø soch va Ø soqolida bir muncha oqlar ko'rinar edi. “[Onun] yaşı elliyi aşmış[tı], [onun] saç[ında] ve [onun] sakalında aklar görünmeye başlamıştı.” (MÇ 18).

Qisqasi, bir oz Ø burni ko'tarilayozdi. “[Sözün] kisası [şudur], [onun] burnu biraz kalktı.” (MÇ 82).

Darbozadan sipohi kiyimde bir kishi kirdi va maxdumga tabassum bilan salom berib, yaqing'a yurib keldi. “Kapıdan asker giyimli biri girdi ve [o] Mahdum’a gülümseyerek selam verip [onun] yanına geldi.” (MÇ 25).

Ra'no kelib Mansurni turg'izdi va kiyimiga o'lturgan changlarni qoqti. “Rana gelip Mensur’u [yerden] kaldırdı ve [Rana] [onun] kıyafetlerine bulaşmış tozları silkeledi.” (MÇ 31).

Onasini kelguchi xotin bilan tanishdirib, Ø kim bo'lg'anlig'ini so'zladi. “[O] annesini gelen kadınla tanıştırdı [onun] kim olduğunu [ona] söyledi.” (ÖK 98).

Tamlayıcı unsuru yüzey yapıya taşınmamış bazı isim tamlamalarında da bağlamdan derin yapıda bırakılmış unsurun ne olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu eksiltelerin daha çok konuşma cümlelerinde görülmesi, yazarın günlük konuşma dilini eserlerine tam olarak yansıtma isteğiyle açıklanabilir.

Bu kun men rasman sizlarga boshliq bo'lish majburiyatida qo'lg'an ekanman, yana Ø hech ahamiyati yo'qdir. "Bu gün ben resmen sizin başınıza geçmek mecburiyetinde kaldım ama [bunun] hiç önemi yoktur. (MÇ 88).

Uvol-da, uvol, qizim, Ø ipagi juda quyuq ekan. "Günah, kızım, günah, [kumaşın] ipeği çok koyu imiş." (MÇ 91).

"Maxdum domlag'a yigirma dona non kerak ekan. Ø Narxi qanchadan?" deb darrov so'rab kel. "[Sen], Mahdum Hoca'ya yirmi tane ekmek lazımmış. [Ekmeklerin] fiyatı ne kadardan, diye hemen sorup gel." (MÇ 92).

Kitoblar ikki joyda yolg'on aytishni ma'qul deganlar ekanlar; Ø bittasi – eru xotinning orasida, Ø ikkinchisi – ikki mo'minni bitirish uchun. "(Dini) kitaplar yalan söylemenin iki yerde makul görüleceğini söyler. [Bunların] birisi karı kocanın arasında [olanlardır], [bunların] ikincisi iki mümini barıştırmak için [olanlardır]." (MÇ 99).

Ø Aybi yo'q, o'g'lim, – dedi, – muhabbat juda oz yigitlarga muyassar bo'ladiq'an yurak javharidir. "[Âşık olmanın] günahı olmaz, oğlum, dedi, muhabbet çok az gence nasip olan yürek cevheridir." (ÖK 13).

Aşağıdaki kalıplaşmış ifadelerde de tamlayanı düşmüş isim tamlaması bulunmaktadır.

Ø Qisqasi, bir oz burni ko'tarilayozdi. "[Sözün] kısası [şudur], [onun] burnu biraz kalktı." (MÇ 82).

Ø Qisqasi biz yuqorida Ra'noning she'riy bir husnini ko'rganimizdek uni fazl va zakovatda ham o'tkan xon zamonlari asrining nodir uchraydirgan yakto fozila qizlaridan sanaymiz. "[Sözün] kısası [şudur], Rana, şiirsel güzelliğinin yanında erdem ve zeka bakımından da nadir rastlanılabilecek bir tabiata sahiptir." (MÇ 24).

Aşağıda cümlelerde geçen edat gruplarının isim unsuru, tamlayanı düşmüş isim tamlaması yapısındadır.

Ø "Qush tilini qush biladir" deganlaridek, Nodiraning samimiy arzi bandachiligi Mohlar oyim bilan Nigor kelinning yuraklarini ezdi. "[İnsanların] kuş dilini kuşlar bilir demeleri gibi Nadire'nin yüreğindeki samimi olarak anlatması Mahlar Ana ile Nigar Gelin'i çok üzdü." (MÇ 49).

Ø Bir onadan necha xil bola tug'iladir, deganlaridek, Anvarning yaratilishi og'alarig'a nusbatan boshqacha edi. "[İnsanların] bir anadan türlü türlü çocuklar doğar demeleri gibi Enver'in yaratılışı ağabeylerine nispeten farklı idi." (MÇ 52).

Aşağıdaki fiilimsi grupları tamlayanı derin yapıda bırakılmış bir isim tamlaması yapısındadır.

Ø Anvarni o'rda xizmatiga olish fikrida bo'lg'anlig'ini, buning uchun arabcha, forsiychadan yana ham chuqurroq ma'lumot olishi lozimlig'ini va hisob o'rganishi keraklig'ini aytdi. "[Kendisinin] Enver'i saray

hizmetine alma düşüncesinde olduğunu, bunun için [onun] derin bir Arapça ve Farsça bilgisine sahip olması gerektiğini ve [onun] hesap öğrenmesi[nin] gerekliliğini anlattı.” (MÇ 55-56).

Ba’zi vaqt chet maktab bolalari bilan shunday muomalani ko’chalarda ham qilar, o’g’li bo’lg’an boy va ashroflarga ham juda sertakalluf, xoksonona salom berib, tanimasa ham ular bilan so’rashar, Ø nechta o’g’li borlig’ini va ularning o’qub-o’qumag’anliqlarini, Ø o’qishg’a ixloslarini tekshirib, o’zining ta’limida qo’llang’an yengil usullarini ham bir muncha tiqillatib o’tar edi. “Bazen başka okulların çocuklarına bu tür muameleleri sokata da yapar, oğlu olan zenginlere ve [oğlu olan] eşraflara da abartılı bir şekilde selam vererek [onları] tanimasa da onların halini hatırını sorar, [onların] kaç oğlu olduğunu, onların okuyup okumadıklarını, [onların] okumaya isteklerini araştırıp kendi okulundaki yeni eğitim tarzı hakkında [onlara] bir şeyler söyleyip geçerdi.” (MÇ 17-18).

Masalan, boy va a’yondan birining o’g’li boshqa maktabda o’qub yurgan bo’lsa, uni bolalar vositasi bilan o’z maktabiga chaqirar, Ø nima o’qug’anini, Ø nimalar bilganini so’rar. “Mesela, zenginlerden [birinin] veya halkın ileri gelenlerinden birinin oğlu başka bir okulda okuyor olsa onu çocuklar vasitasıyla kendi okuluna çağırır, [onun] ne okuduğunu, [onun] neler bildiğini [ona] sorardı.” (MÇ 17).

Tamlanan ögesi bağlama grubu yapısında olan isim tamlamalarında grubu oluşturan kelimeler arasındaki işlev ortaklığından dolayı tamlayıcı öge sadece ilk kelime için kullanılıp diğerinde varsayılır.

Ammo bu gaplar menim xohishim va Ø rag’batim xorijida bo’lmoqda. “Ama bu sözler benim isteğim[in] ve [benim] tercihimin dışında konuşulmakta.” (MÇ 39).

2.2.2.2. İsim Tamlamalarında Tamlanan Eksiltisi

Tamlayıcı unsuru bağlama grubu yapısında olan isim tamlamalarında tamlanan öge sadece son kelime için yüzey yapıya taşınıp diğerinde varsayılır.

O’g’ul yigirmaga, qiz o’n beshka yetdimi – onalarning dardi kelin Ø va kuyav savdosi bo’lib qoladir. “Oğlan yirmiye [basınca], kız on beşine basınca anaların derdi gelin [sevdası] ve güvey sevdası olur.” (MÇ 12).

Ro’ymoli bilan manglay va bo’yin terlarini artar ekan, Anvarga qaradi. “[O] mendili ile alın [terlerini] ve boyun terlerini silerken Enver’e baktı.” (MÇ 39).

Aşağıdaki tamlamada ise tamlayıcı unsur aynı işleve sahip iki isimden meydana gelmiş, tamlanan sadece son kelime için yüzey yapıya taşınmıştır.

Anvar Muhammad Rajab poygachi tarafidan belgilangan bir muftida hisob Ø, insho (tahrir) qoidalarini o’rgana boshladi “Enver, Muhammet Recep tarafından görevlendirilen bir müftüden hesap [kaidelerini], yazı yazma kaidelerini öğrenmeye başladı.” (MÇ 57).

2.2.2.3. Sıfat Tamlamalarında Tamlanan Eksiltisi

Sıfat unsuru bağlama grubu yapısında olan veya art arda sıralanmış eş görevli kelimelerden oluşan sıfat tamlamalarında isim unsuru sadece son kelime için yüzey yapıya taşınmış, diğerlerinde eksiltiye gidilmiştir.

Ya'ni, demakchimanki, bu vazifa tama'ida on, yigirma va balki o'ttuz yillab ko'zini to'rt qilib kelgan munshiyilar, mufti va shoirlar bor. "Yani [ben] demek istiyorum ki gözünü on [yıldır], yirmi [yıldır] ve belki de otuz yıldır bu göreve dikmiş kâtipler var." (MÇ 40).

Shu Ø va boshqacha sabablardan ularning adovatiga yaxshig'ina hadaf ham bo'lg'an edi. "Bu [sebepten] ve başka sebeplerden [o], onların kinine iyice hedef olmuştu." (MÇ 63).

Bu havli undagi o'yunchi Ø, sozanda Ø va navozanda kanizlarning sonidan olib, "qirq qizlar" atalg'an edi. "Bu avlu oradaki oyuncu [cariyelerin], çalgıcı [cariyelerin] ve şarkıcı cariyelerin sayısına göre 'kırk kızlar' olarak adlandırılmıştı." (MÇ 136).

Otabek majliska tamoman yangi Ø va eshitilmagan fikrlarni so'zlab ketdi. "Atabek, meclise yeni [fikirleri] ve hiç duyulmamış fikirleri anlattı." (ÖK 8).

Qiz chiqaraturg'an Ø, o'g'ul uylantiradirg'an Ø, sunnat to'yi qila-dirg'an xotinlar o'z to'ylarini O'zbek oyim kengashidan tashqari jo'nata olmas edilar. "Kızını veren [kadınlar], oğul evlendiren [kadınlar], sünnet düğünü yapan kadınlar, düğünlerini Özbek Ana'ya danışmadan yapmazlardı." (ÖK 72).

2.2.2.4. Edat Gruplarında Eksilti

Edat grubu, bir isim unsuru ile bir çekim edatından kurulan kelime gruplarıdır (Karahana, 1997: 28). İncelenen romanlarda isim unsuru bağlama grubu yapısında olan edat gruplarında çekim edatının grubun son kelimesi için kullanılıp diğerinde varsayıldığı görülmüştür.

Kaniz yosh bo'lg'anlig'i Ø va balog'atka yetmaganligi uchun uni nikohiga ololmay vaqt kutadur. "Cariye genç olduğu [için] ve reşit olmadığı için onu alamayıp [onunla evlenme] vaktini beklemektedir." (MÇ 9).

Shaxsiy adovat yoki xong'a yaxshi ko'rinish uchun fuqarodan nechalarning gunohsiz qonig'a cho'milib, mudhish foji'alarg'a ham sababchi bo'lar edilar. "[Onlar] kişisel düşmanlık [için] veya hana iyi görünmek için pek çok fakir halkın günahsız yere kanına girip büyük felaketlere sebep olurlardı." (MÇ 63).

2.2.2.5. Birleşik Fiillerde Eksilti

Türkçedeki birleşik fiiller, isim veya fiilimsiler üzerine getirilen yardımcı fiillerle, iki ayrı fiilin birleşip kaynaşmasıyla ya da isim ve fiillerin anlamca kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

Aşağıdaki beyitte geçen *xarob o'l-* "harap olmak" ve *betob o'l-* "hasta olmak" birleşik fiilleri, art arda sıralanmış iki cümlede yüklemi durumundadır. Ancak *o'l-* "olmak" yardımcı fiili *betob* "hasta" ismi için kullanılıp *xarob* "harap" isiminde varsayılmıştır.

Dushmanlar xarob Ø, munofiqlar betob o'lsin. "Düşmanlar harap [olsun], münafıklar hasta olsun." (MÇ 164).

3. Sonuç

Özbek romanının kurucusu olarak kabul edilen Abdulla Kadiri'nin *Ötken Künler* ve *Mihrabdan Çayan* adlı romanlarındaki eksilteli yapıların incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

Eserlerde görülen eksilteli yapılar, *kelime* ve *söz dizimi* olmak üzere iki düzeyde yapılmıştır. Kelime düzeyindeki eksiltelerde derin yapıda bırakılan ekler daha çok isim çekim ekleridir. Bu ekler ya yüzey yapıdaki aynı işlevli başka bir ekin varlığından yararlanılarak derin yapıda bırakılmış ya da isim çekimine girmiş kelime gruplarında grubu oluşturan kelimelerin ortak işlevli olması sebebiyle kelimenin birinde verilip diğerlerinde varsayılmıştır.

Söz dizimi düzeyindeki eksilteler *Cümlede Eksilti* ve *Kelime Gruplarında Eksilti* olmak üzere iki ayrı grupta incelenmiştir. *Cümlede Eksilti* başlığı altında cümlelerin eksiltelen öğeleri ele alınmış, konuşma cümlelerindeki eksilteler farklı bir başlık altında ayrıca değerlendirilmiştir. *Kelime Gruplarında Eksilti* başlığı altında ise çeşitli unsurları eksiltelen kelime grupları incelenmiştir.

Cümle düzeyindeki eksiltelerde, cümlenin yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı gibi öğelerinin kimi zaman ilgili ögenin her iki cümlede de ortak olmasından yararlanılarak kimi zaman da bir ortaklık söz konusu olmadan derin yapıda bırakıldığı görülmüştür.

Karşılıklı konuşma cümlelerinde, eksilteli cümle bir önceki cümlede sorulan sorunun cevabı niteliğindeki zarf, yer tamlayıcısı, özne, nesne, yüklem gibi öğelerden meydana gelmiş, cümlenin özellikle cevap olarak istenen ögesi dışındakiler eksiltiye bırakılmıştır. Bir kısmı ise önceki cümlenin bir veya birden fazla ögesinin ya aynen alınması ya da eksiltilmesiyle oluşmuştur. Cevap niteliğindeki *albatta* "elbette", *yo'q* "yok", *bor* "var" gibi ifadeler, ilgili cümlede verilen bilgileri çeşitli yönlerden tamamlayarak cümlenin gereksiz yere tekrar edilmesini önlemiştir.

Kelime gruplarında yapılan eksilteler de grubu oluşturan unsurlardan birinin dilin kurallarına uygun olarak derin yapıda bırakılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yüzey yapıdaki bir ekin işlevi ya da gruptaki bütün kelimelerin ortak işleve sahip olması bu eksiltiye imkân sağlamıştır.

Kadiri'nin romanlarındaki gerek kelime, gerekse söz dizimi düzeyindeki eksiltelerin tekrara düşmemek, ifadeye akıcılık ve güç kazandırmak, anlatılmak istenen duygu ve düşünceye vurgu yaparak okuyucunun dikkatini bu duygu ve düşünce üzerinde yoğunlaştırmak, günlük konuşma dilini esere olduğu gibi yansıtarak doğallığı yakalamak gibi sebeplerle yapıldığını söylemek mümkündür. Bu eksilteler, dilin kurallarından, metnin bağlamından, ansiklopedik bilgilerden, okuyucu ya da dinleyicinin sahip olduğu kültürel birikimlerden hareketle tahmin edilebilir, tamamlanabilir nitelikte olup herhangi bir anlam bulanıklığına yol açmamakta, anlatımı tekdüzelikten kurtarmaktadır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2009). *Anlambilim anlambilim konuları ve türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology All Rights Reserved.
- Demirci, K. (2010). Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarından ne anlıyoruz?. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/4, 291-304.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş türk dili*. İstanbul: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1990). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (1997). *Türkçenin söz dizimi – cümle tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (1999). Yükleme (accusative) ve ilgi (genitive) hâli ekleri üzerine bazı düşünceler. 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996*, 605-611.
- Kadiri A. (2004). *Mehrobdan chayon*. Taşkent: Sharq Nashriyot.
- Kadiri A. (2007). *O'tkan kunlar*, Taşkent: www.ziyouz.com kutubxonasi
- Korkmaz, Z. (2007a). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007b). *Türkiye türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Külebi, O. (1990). Türkçede eksilti tümceleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1-2, 117-130.
- Özmen, M. (1996). Bir eksilteli cümle tipi üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences*, 4/4, 71-82.
- Sarıca, M. (2005). Anlatımda birim eksiltme. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 89/639, 208-212.
- Saussure F. (1976). *Genel dilbilim dersleri 1*, (çev. Berke Vardar). Ankara: TDK Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken. Yayınları.
- Uç, T. (1978). Düşüm (elleipsis) olayı ve türkçedeki kimi örnekler. *Ömer Asım Aksoy Armağanı*. Ankara: TDK Yayınları, 259-272.
- Üstünova, K. (2000-2001). Dil incelemelerinde anlam bağının gereği. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 107-116.
- Üstünova, K. (2001). Eksilti ya da sıfır tekrar. *Dil Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 111-121.
- Üstünova, K. (2008). *Türkiye türkçesi ad işletimi (biçim bilgisi)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Üstünova, K. (2010). Yüzey yapı-derin yapı kavramları üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/4, 697-704.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.